DE KRACHT VAN JEUGDLITERATUUR

EEN VERKENNING NAAR DE BETEKENIS VAN JEUGD-LITERATUUR VOOR HET BURGERSCHAPSONDERWIJS

Dit artikel bespreekt de inzichten uit een verkennend onderzoek van drie lerarenopleidingen naar de rol van jeugd-literatuur in de persoonsvormende en socialiserende functie van onderwijs, gericht op het burgerschapsonderwijs. Daarbij is met het oog op het vermijden van een overladen curriculum gekeken hoe bestaande activiteiten met jeugd-literatuur ingezet kunnen worden binnen de doelstelling van burger-schapsonderwijs. Deze bijdrage is gebaseerd op een uitvoeriger onderzoeksrapportage (Jongstra et al., 2020).

Burgerschapsonderwijs is hot. Landelijke kranten en andere nieuwsmedia spreken boekdelen. De onderwijsminister, Arie Slob, is ontevreden over de impact van het onderwijs op de samenleving ten aanzien van burgerschaps-vorming. Hij wil daar, gesteund door een grootdeel van de Tweede Kamer en vele (internationale) onderzoeken, verandering in aanbrengen. Deze verandering moet door nieuwe wetgeving geborgd worden en in de praktijk worden gebracht door Curriculum.nu. In deze voorstellen krijgt het leergebied Burgerschap een nieuwe, prominente plaats.

Scholen zijn sinds 2006 wettelijk verplicht om aan burgerschaps-vorming te werken, de concrete uitwerking hiervan blijkt echter nog steeds onduidelijk. Voor veel scholen is het nu niet duidelijk wat er volgens de wet van leraren wordt verwacht. Het blijkt echter dat scholen te weinig beleid maken waardoor het aanbod van burgerschaps-onderwijs, waaronder bijvoorbeeld het aanbieden van betekenisvolle teksten, sterk afhangt van het handelen van de leraar (Inspectie van het Onderwijs, 2018). De scholen missen tevens handvatten om binnen de bestaande curricula het burgerschapsonderwijs merkbaar en zichtbaar te maken. Daarom zijn voorbeeldleerlijnen, inhouden en aanpakken, binnen en buiten het formele curriculum, ondersteuning van onderwijs-ontwikkeling door scholen en kennisorganisaties, evenals instrumenten om de leer-opbrengsten zichtbaar te maken, nodig om het burgerschaps-onderwijs goed te kunnen inrichten op alle scholen (Dijkstra, Ten Dam, & Waslander, 2019).

INTEGRALE BENADERING VAN BURGERSCHAPSONDERWIJS IS WENSELIJK

De drie domeinen kwalificatie, socialisatie, persoonsvorming zoals Biesta ze heeft geïntroduceerd, kennen weliswaar ieder hun eigen functie, maar overlappen elkaar voor een deel; ze zijn integraal van belang voor het actieve leven van de mens (Arendt, 2016). In de kwalificatiefunctie gaat het veelal om kennis en vaardigheden. Heel anders is dat met de beide vormingsfuncties, waarbij bij de functies mentaliteit en houdingsaspecten een rol spelen. Daarom is het van belang om op het grensvlak van persoonsvorming en socialisatie de *intra-persoonlijke sociale competenties op te lichten*, zoals sociale autonomie, het empathisch vermogen en het oordeelsvermogen. Voorwaarde om deze competenties in de school sterker te ontwikkelen is het inzicht in de mens, bestaande uit inzicht in jezelf en in de ander (sociaal inzicht).

Een integrale benadering van de drie domeinen persoonsvorming, socialisatie en kwalificatie is ook wenselijk vanuit het perspectief van leraren. Leraren in het primair onderwijs ervaren een grote overladenheid in het curriculum. Ook dat levert handelingsverlegenheid en zelfs onrust op, naast de ervaren handelingsverlegenheid wat betreft de begeleiding van de ontwikkeling van intra-persoonlijke aspecten van kinderen.

De keuze voor de focus van het lezen van jeugdliteratuur door leerlingen in deze studie is niet ongegrond. In de bekende metafoor van de ´de spiegels en vensters´ wordt de meerwaarde van lezen mooi geduid; het kan zowel herkenning, als greep geven op de onbekende wereld, waarin de het kind zich in de realiteit bevindt. Kinderen verbreden door het lezen van literatuur hun horizon door identificatie met de personages. Taalvaardigheid wordt, in algemene zin, dan ook terecht gerelateerd aan burgerschapsvorming (Eidhof, 2016). Het lezen van jeugdliteratuur door het opgroeiende kind zou dan de ontwikkeling van het eerder besproken grensvlak van persoonsvorming en socialisatie dienen, in het bijzonder de ontwikkeling van intra-persoonlijke sociale competenties.

OPZET VERKENNEND ONDERZOEK

Het verkennend onderzoek is een eerste fase in een groter ontwerpgericht onderzoek van de Radiantpartners dat als doel heeft om inzicht te krijgen in hoe jeugdliteratuur benut kan worden bij burgerschaps-vormingsonderwijs in de basisschool. Op basis van een literatuurverkenning hebben Jongstra et al. (2020) eerst een conceptueel model ontwikkeld waarin relevante factoren in kaart gebracht zijn. Het model maakt duidelijk dat de leraar burgerschapsvorming kan stimuleren door jeugdliteratuur te benutten, waardoor het empathisch vermogen van kinderen wordt versterkt. Gesprekken over literatuur en wat literatuur met je kan doen spelen hierin een belangrijke rol. Jeugdliteratuur als middel versterkt namelijk het inzicht van kinderen in zichzelf en in de ander met als doel dat de kinderen in vrijheid en verantwoordelijkheid groeien in burgerschapsvorming. Voorwaardelijk hierin is het creëren van een leescultuur waarin -naast het aanbod van passende jeugdliteratuur- leerlingen blijvend gemotiveerde en leesvaardige lezers zijn en leraren over de noodzakelijke vakspecifieke competenties beschikken.

Na de literatuurverkenning hebben semi-gestructureerde gesprekken in drie focusgroepen plaatsgevonden op drie basisscholen in het land. We vroegen leraren en hun leidinggevenden naar hun eigen houding ten opzichte van het onderwerp, naar wat volgens hen de rol van jeugdliteratuur zou kunnen zijn. Vervolgens waren we nieuwsgierig naar wat voorwaarden zijn om onderwijsactiviteiten met jeugdliteratuur t.b.v. burgerschapsvorming en empathisch vermogen vorm te kunnen geven en hun ervaringen op dit terrein.

Hieronder delen we zowel onze inzichten uit de literatuur-verkenning als die uit de gesprekken met lerarenteams.

INZICHTEN NAAR AANLEIDING VAN DE LITERATUUR-VERKENNING

De aandacht voor sociaal inzicht komt naar voren in het werk van filosofe Nussbaum (2011). Ze noemt drie vaardigheden die burgers dienen te beheersen in het omgaan met de complexe wereld die hen omgeeft. Naast feitenkennis en logica noemt Nussbaum als derde de narratieve verbeelding. Narratieve verbeelding is volgens Martha Nussbaum:
'de vaardigheid om te bedenken hoe het zou kunnen zijn om in de schoenen te staan van iemand anders dan jijzelf, om een intelligente lezer te zijn van het verhaal van die persoon, en om de emoties, wensen en verlangens te begrijpen die iemand in die situatie zou kunnen hebben' (p. 130, Nussbaum, 2011)

Volgens Nussbaum is medeleven in de vorm van deze narratieve verbeelding een essentieel onderdeel van (democratisch) burgerschapsonderwijs. Het cultiveren van dit medeleven dient volgens Nussbaum breed

te gebeuren. Naast het gezin speelt het onderwijs een belangrijke rol. Vanuit deze opvatting verdient het dus ook aanbeveling om via de narratieve verbeelding het empathisch vermogen van kinderen te vergroten en daarmee ook te voldoen aan onderdelen van burgerschapsonderwijs.

JEUGDLITERATUUR EN JEZELF ONTMOETEN IN DE REALITEIT DOOR EMOTIONELE TRANSPORTATIE

Volgens Biesta betekent de groei van een kind naar volwassen vrijheid 'de ander en het andere' meenemen in het afwegen van keuzes en is deze gericht op goed leven en goed samenleven. Het reiken naar volwassen vrijheid kan alleen door het almaar ondergaan van de 'reality check', het in dialoog brengen van enerzijds onze persoonlijke initiatieven en anderzijds de wereld om tot 'een mate van zelfbegrenzing te komen'. Deze ontmoeting met de realiteit kan op diverse manieren tot stand komen. Een van die manieren is het benutten van jeugdliteratuur; '... soms op het talige of symbolische vlak, zoals het ontmoeten van een lastige tekst, een moeilijk boek ...' (Biesta, 2018, p. 25).

Of kinderen die lezen in het bijzonder meer empathisch zijn dan kinderen die niet lezen, is natuurlijk een vraag die met veel voorzichtigheid en nuancering beantwoord dient te worden. Het is duidelijk dat het empathisch vermogen zich ontwikkelt bij de lezer, mits het gaat om literaire teksten, en mits hij opgezogen wordt, ofwel emotioneel 'getransporteerd' of verplaatst wordt in het verhaal (Bal & Veltkamp, 2013). Lezers kunnen zo letterlijk in vervoering raken van een verhaal en daarmee veranderen. Volgens de 'Narrative Transportation Theory' hebben verhalen de kracht om iemand te veranderen.

INTERACTIE OVER TEKSTEN IN EEN LEESCULTUUR

Interactie met en over teksten is cruciaal voor begripsvorming. Een vorm waarbinnen interactie over jeugdliteratuur kan plaatsvinden zijn literaire gesprekken. In een literair gesprek delen lezers hun persoonlijke, tijdens het lezen gevormde, tekstwerelden.

Er zijn randvoorwaarden aan het voeren van literaire gesprekken over boeken, waarin leerlingen emotioneel 'getransporteerd' worden en zo hun empathisch vermogen kunnen ontwikkelen. Er moeten uiteraard teksten voor handen zijn, maar belangrijker is dat de leerling en de leraar en het systeem waarin zij samenwerken gekenmerkt zijn als leescultuur. In hun oproep tot een leesoffensief pleiten de Onderwijsraad en de Raad voor Cultuur (2019) voor het realiseren van een leescultuur op scholen. Het gaat hier om de relevantie van een leescultuur, en een hernieuwde kijk op het leesonderwijs, waarbinnen het noodzakelijk is dat kinderen al vroeg in hun ontwikkeling een positieve leesmotivatie ontwikkelen en zo blijvende lezers worden. Het uiteindelijke doel van het offensief is het meer en 'dieper lezen' te stimuleren.

INZICHTEN NAAR AANLEIDING VAN DE FOCUSGROEP-GESPREKKEN

Heel opvallend was dat nagenoeg alle leraren in ons onderzoek aangeven dat ze zelf een te beperkt repertoire hebben om jeugdliteratuur in te zetten bij burgerschapsonderwijs. Zo verklaart een enthousiaste leraar: 'Nou we hebben hier een bibliotheekje gehad voor collega's. Voor de kerstvakantie lagen die boeken er nog.' Het ontbreekt hierbij vaak aan zowel kennis van relevante kinderboeken, alsook aan de didactiek die deze benadering vereist. Het leesprofiel van de leraar blijkt bepalend voor de mate van 'voorbeeld' zijn in het klaslokaal: hoe sterker het leesprofiel van de leraar is gevormd, hoe sterker de inbreng van de leraar in de keuze voor boeken: 'Ik denk wel dat het ook een beetje mijn eigen voorkeur is. Deze is voorgelezen toen ik zelf op de lagere school zat en vond ik heel erg mooi en dat blijft je gewoon bij, van dat je daar met de hele klas van genoot en zo spannend was hoe dat weer verder ging'.

Tijdens de interviews werd een diversiteit aan factoren genoemd als bevorderend voor een leescultuur: autonomie in het bestellen van boeken, recente collectie, tijd om zelf boeken te lezen, uitnodiging auteurs, de leraar dient zelf leesplezier te ervaren, boeken die aansluiten bij thema's, aandacht voor speciale activiteiten zoals de kinder-

boekenweek, en de activiteit voorlezen.
Daarnaast blijkt dat het bewustzijn om jeugdboeken intentioneel in te zetten om het empathisch vermogen bij kinderen te stimuleren, bij veel leraren en directie ontbreekt (vragen 2, 3 en 4). Een leraar benoemde dit zo: 'Er is zo'n uitspraak: wie leest leeft 1000 levens. Dus dan kan je toch wel zien dat je je toch wel gaat verplaatsen in zo'n boek. Dat je toch wel je de hoofdpersoon gaat voelen of juist wel het slachtoffer.' Wellicht is de oorzaak hiervan dat leesonderwijs veelal als geïsoleerd vak gezien en beleefd wordt, waarbij de ontwikkeling van taalvaardigheid (leesbegrip, woordenschat) als doelstelling centraal staat.

Er leeft echter onder leraren in ons onderzoek de wens om het leesonderwijs meer betekenis te geven richting empathisch vermogen en burgerschaps-onderwijs, maar het ontbreekt hen nu aan tijd en expertise. Jeugdliteratuur wordt dus wel ingezet voor burgerschap, maar niet breed onderbouwd met genres en kennis over empathisch vermogen. Dat werd duidelijk gemist tijdens de interviews. Er leeft bij leraren de wens om de verbinding te zoeken met andere kerndoelen c.q. onderwijsdoelen als burgerschapsonderwijs en sociaal-emotionele ontwikkeling. Een leraar zegt: Ik zou het wel eens wat meer betekenisvol willen maken. Je zou kunnen zeggen boekbespreking, maar dat is ook zo saai. Ik zou daar wat meer caché aan willen geven.

CONCLUSIE

De grootste les die we uit deze beperkte studie leren, is dat er immense kans is die nu onbenut blijft als het gaat om de inzet van jeugdliteratuur ter bevordering van persoonsvorming en socialisatie. Er is weliswaar aandacht voor activiteiten waarin boeken een rol spelen, zoals de kinderboekenweek, begrijpend lezen en vrij lezen (met de nadruk op het maken van leeskilometers) en er zijn contacten met de bibliotheek waardoor een toereikend leesaanbod mogelijk is. Jeugdliteratuur benutten in literaire gesprekken ten behoeve van burgerschapsvorming is vooralsnog een witte vlek.
In een vervolgonderzoek zullen we experimenteren met zowel professionaliseringsactiviteiten, als concrete onderwijs-activiteiten op dit terrein. Burgerschapsonderwijs en verhalen. De verhalen uit de jeugdliteratuur liggen te wachten op kinderen om je er als lezer door in vervoering te laten raken.

Radiant Lerarenopleidingen is een samenwerkingsverband van negen hogescholen een bundeling van onderwijsontwikkeling en praktijkgericht onderzoek.
KPZ werkt samen met hogeschool Viaa en Driestar Educatief aan een onderzoek naar de inzet van jeugdliteratuur bij persoonsvorming en socialisering.

LITERATUUR

Arendt, H. (2016). *Oordelen: Het leven van de geest* (D. De Schutter & R. Peeters, Trans.). Zoetermeer: Klement.

Biesta, G. J. J. (2018). *De terugkeer van het lesgeven*. Culemborg: Phronese.

Dijkstra, A.B., Ten Dam, G.T.M. & Waslander, S. (2019). Sturing van burgerschapsvorming door de overheid? Tussen staatspedagogiek en persoonlijkheidspedagogiek. *Pedagogische Studiën, 95*(5/6), 315-328.

Eidhof, B., Ten Dam, G., Dijkstra, A. B., & Werfhorst, H. G. Van de (2016), Youth citizenship at the end of primary school: the role of language ability Research Papers in Education 32(2):1-14 DOI:

Jongstra, W., Spoelstra, T., Aantjes, R., Pauw, I., & De Muynck, B. (2020). *Een verkenning naar de rol van jeugdliteratuur in de persoons-vormende en socialiserende functie van het basisonderwijs.* Radiant Lerarenopleidingen. Interne notitie.

Nussbaum, M. (2011). *Niet voor de winst: waarom de democratie de geesteswetenschappen nodig heeft.* Amsterdam: Ambo.

Stichting Lezen. (2017). *Wat doet het boek? Een onderzoek naar de opbrengsten van lezen.* Amsterdam: Stichting Lezen.

Van Steensel, R. C. M., Van der Sande, N. E., Bramer, W. M., & Arends, L. R. (2016). Effecten van leesmotivatie-interventies. Uitkomsten van een meta-analyse. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.Verhoeven, L., & Snow, C. (Eds.). (2001). *Literacy and motivation. Reading engagement in individuals and groups.* Mahwah en New Yersey: Lawrence Erlbaum Associates.

AUTEURS

- Dr. Wenckje Jongstra, docent-onderzoeker, onderzoeksgroep lectoraat Narratieve Professionele Identiteit, KPZ
- Dr. Tamme Spoelstra, docent-onderzoeker, kenniskring Goede onderwijspraktijken, hogeschool Viaa
- Dr. Ietje Pauw, lector Narratieve Professionele Identiteit, KPZ